

Archeologie středověkých a novověkých panských sídel a fortifikací

2. Počátky opevněných sídel – hradská organizace.

Nejstarší raně středověké hrady

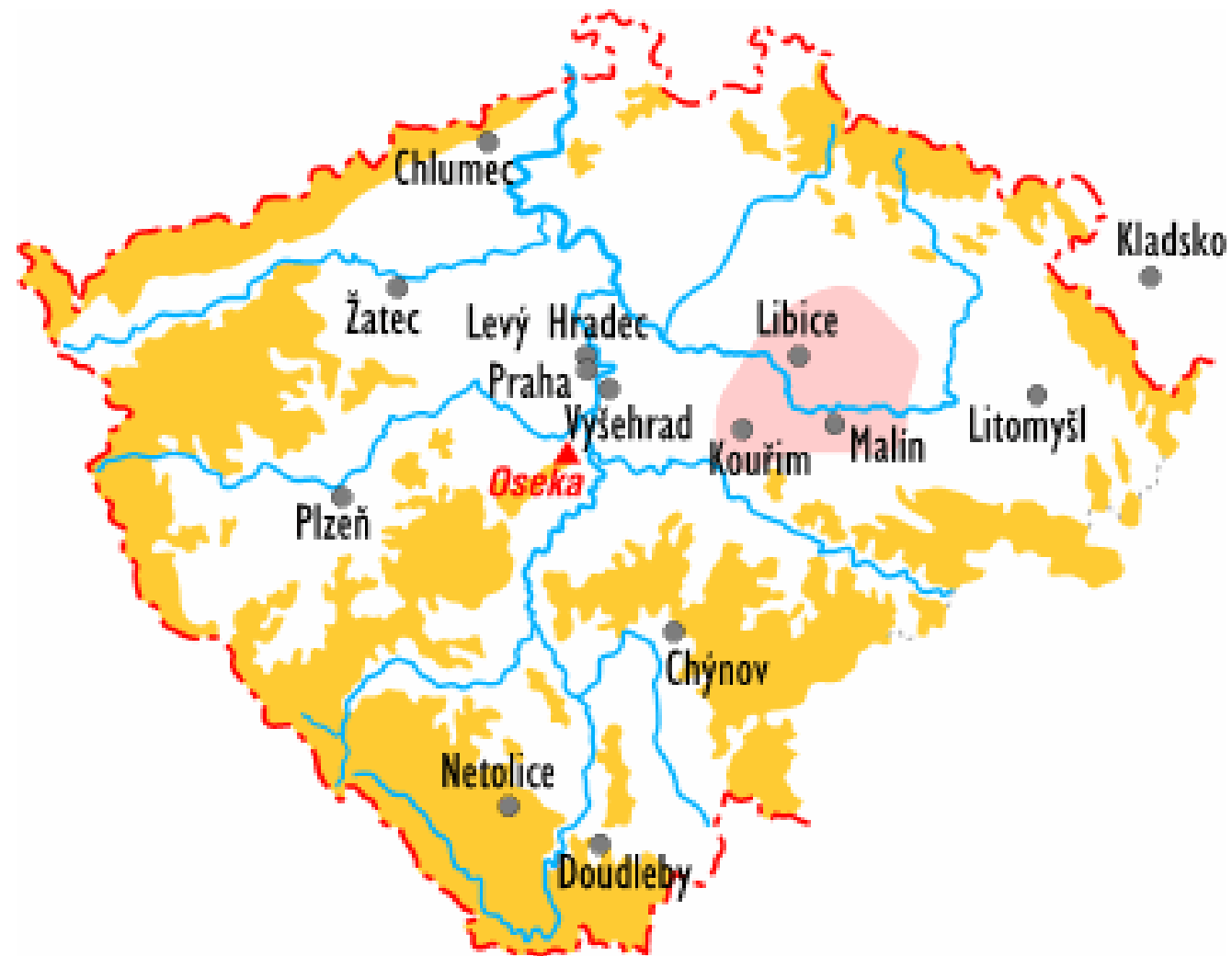
- **Fortifikace** – **před r. 1000: Alsasko:** hraběcí rody si staví dvory v centrech nebo na okraji vesnic
 - **10. stol.:** pohoří Vogézy a údolí Rýna: 600 hradů (1 hrad na 7 až 15 km²)
stavba hradu: panovnický regál
nejstarší: Ribeaupierre, Frankenburg, Ratburg, Hohen-bourg-Mont St. Odile, Erstein
 - **11. stol.:** dřevohlinité fortifikace s kamennými plentami
(1000: Turquestein, 1089: Thanvillé)
 - **konec 11. a 12. stol.:** hrady staví nehraběcí rody (střední šlechta)
oslabení panovnické moci v době boje o investituru
 - **2. pol. 12. stol.:** **kamenné hrady** – **Francie:** kolem r. 1100 vznikají stabilizovaná šlechtická sídla
Německo: kolem pol. 11. stol. s rozvojem ve 12. stol.
Čechy: domácí 2. třetina 13. stol. – hrad a vzápětí později tvrz
Sídla typu motte: Francie – 11. stol. Německo – 12. stol., Čechy – 2. pol. 13. stol.

Nejstarší hradiště v Čechách

- **Kateřina Tomková** – **podle rozlohy**: 5 skupin: do 2 ha, 2–5 ha, 5–8 ha, 9–15 ha, nad 20 ha
 - **podle chronologie** (stáří): 4 horizonty:
- 1. **Nejstarší – 8. stol.: klučovského horizontu**: jednoduché fortifikace (palisády, kamenné plenty, příkopy)
 - Doubravčice, Klučov, Tismice, Praha-Šárka, Dolánky-Rubín
- 2. **Bezejmenná – ¼ 9. stol.:** náročnější hradby (konstrukce roštová, komorová, kamenné plenty)
 - Canburg (805: v Chronicon Moissacense, výprava Franků, Hradiště u Libochovan?)
- 3. **Hradiště plné historické doby – ¾ 9. stol.:** přemyslovská doména ve středních Čechách
 - Budeč, Levý Hradec, Kouřim (slavníkovská doména)
- 4. **Období existence hradské správy – konec 10. až 1/3 11. stol.:** funkční diferenciace (nadřazenost)
 - centrum přemyslovské domény: Pražský hrad
 - obvodová hradiště: Mělník, Tetín, Lštěn, Stará Boleslav
 - uvnitř: Levý Hradec, Budeč

Nejstarší hradiště v Čechách

- **Ladislav Varadzin** – 4 skupiny:
 - **1. Nejstarší skupina hradů:** konec 8. – 9. stol.
Bohnice, Butovice, Šárka, Hostim, Mělník, Levý Hradec (?)
opuštěny: nejpozději mezi 4/4. 9. a 1/3. 10. stol.
 - **2. skupina: 2. pol. 9. stol. až 1/3 10. stol.**
Praha, Budeč, Stará Boleslav a Tetín
opěrné body přemyslovské moci (rodové domény)
 - **3. skupina: vláda Boleslava I.: 2/3. 10. stol.**
Dolní Břežany, Libušín, Královice, Vinoř, Lochovice
zánik: 11. stol.
 - **4. skupina: 2. pol. 10. stol.:** pouze Vyšehrad

Stará rodová aristokracie

- **845** – prameny uvádí **čtrnáct „z knížat Čechů“** (*XIIII ex ducibus Boemanorum*)
- **857** – částečně dědičná knížata (duces) sídlila na hradě (*civitas Wiztrachi ducis*), z něhož ovládala přilehlé území a nutila zemědělce k odvádění daní a tributů
(Levý Hradec, Stará Kouřim, Drahůš na Ohři a další v jižních Čechách)
- **895** – ze „všech knížat“ se „vyjímal“ dva přední
(*omnes duces Boemanorum, ... Quorum primores erant Spitignewo, Witizla*)
- **Předstátní elita (kníže + družina)** – dokládají bohatě vybavené hroby:
- **1864: Kolín** – Součkova cihelna: bohatý „knížecí“ hrob
 - v dřevěné komoře ležely 2 kostry (M + Ž) s milodary:
- **1850: Želénky u Duchcova** (SZ Čechy) – mohyla z 2. pol. 9. stol. (40 m, 2,7 m)
 - komora: 2,5 x 1,9 m s 6ti hroby (3 prázdné, 3 lidské skelety, Ž-bohatý)
- **Stará Kouřim** – hradiště z 8. – 9. stol., 40 ha
 - pohřebiště: 6 – 9. stol. (vytesané do skály): jezírko U Libuše: 150 H
1. třetina 10. stol.: 2 M a Ž (hrobka, roubené komory)

Želénky, pohřeb kněžny

kaptorga

Kolín, hrob

pásové kování

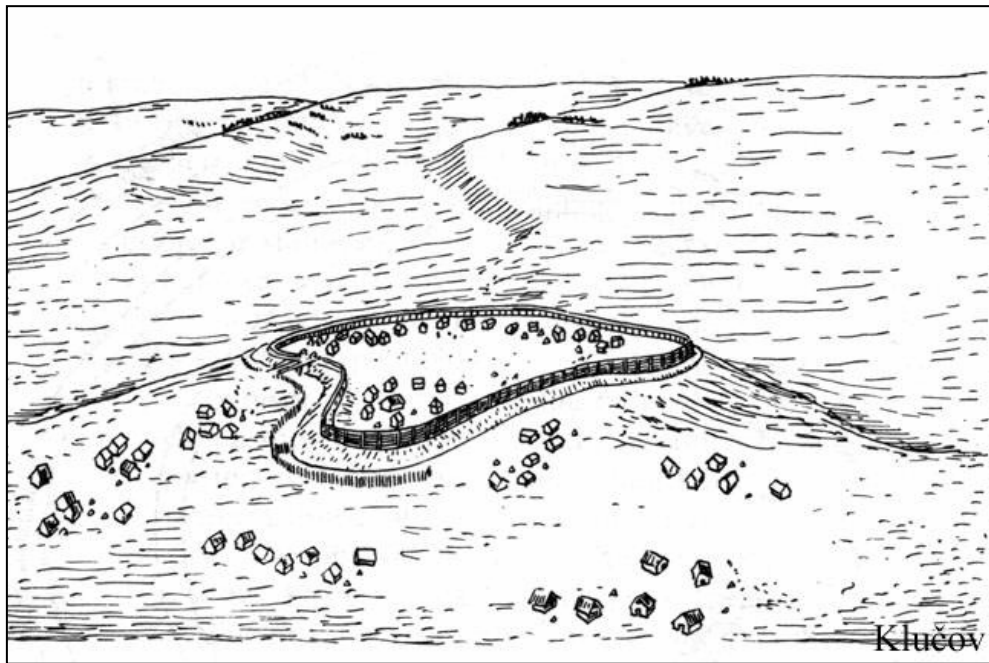
nákončí a průvlečka

Kouřim

Stará Kouřim

Klučov

Canburg (Hradiště u Libochovan?)

Kouřim

Bohnice-Zámka

Libice

Hradiště v Čechách

- **1. pol. 10. stol.** – po zániku starších „kmenových“ hradišť zakládány nová přemyslovská správní centra
 - hrady v písemných pramenech označeny jako: **civitas (metropolis), urbs, oppidum, castrum**
 - rozsah: menší (5 – 10 ha)
 - opevnění: hradby komorové konstrukce s čelní kamennou plentou (přemyslovská hradba)
- **Od 2. třetiny 10. stol.** – hradiska zapojeny do **tzv. hradské organizace (soustavy)**:
 - Čechy:** od 2. pol. 10. stol. budovali Boleslavové (15 hradů)
 - Morava:** od 11. stol. za Oldřicha a Břetislava I. (8 – 10 hradů)
- **po roce 1000:** síť přemyslovských fortifikací se mění v hradskou organizaci, jejímž základem se stávají správní hrady:
 - a) **hrad** – civitas, castrum: ovládá přilehlý:
 - b) **hradský obvod** – civitas, provincia: spravuje:
 - c) **správce** – comes, prefectus, urbis, castellaneus: výběr daní, služby, zemské roboty

Hradiště v Čechách

- **Jiří Sláma** – z cca 20ti hradišť ve středních Čechách vyčlenil 5 hradišť, které tvořily opěrné body **přemyslovské domény**

centrální: Praha

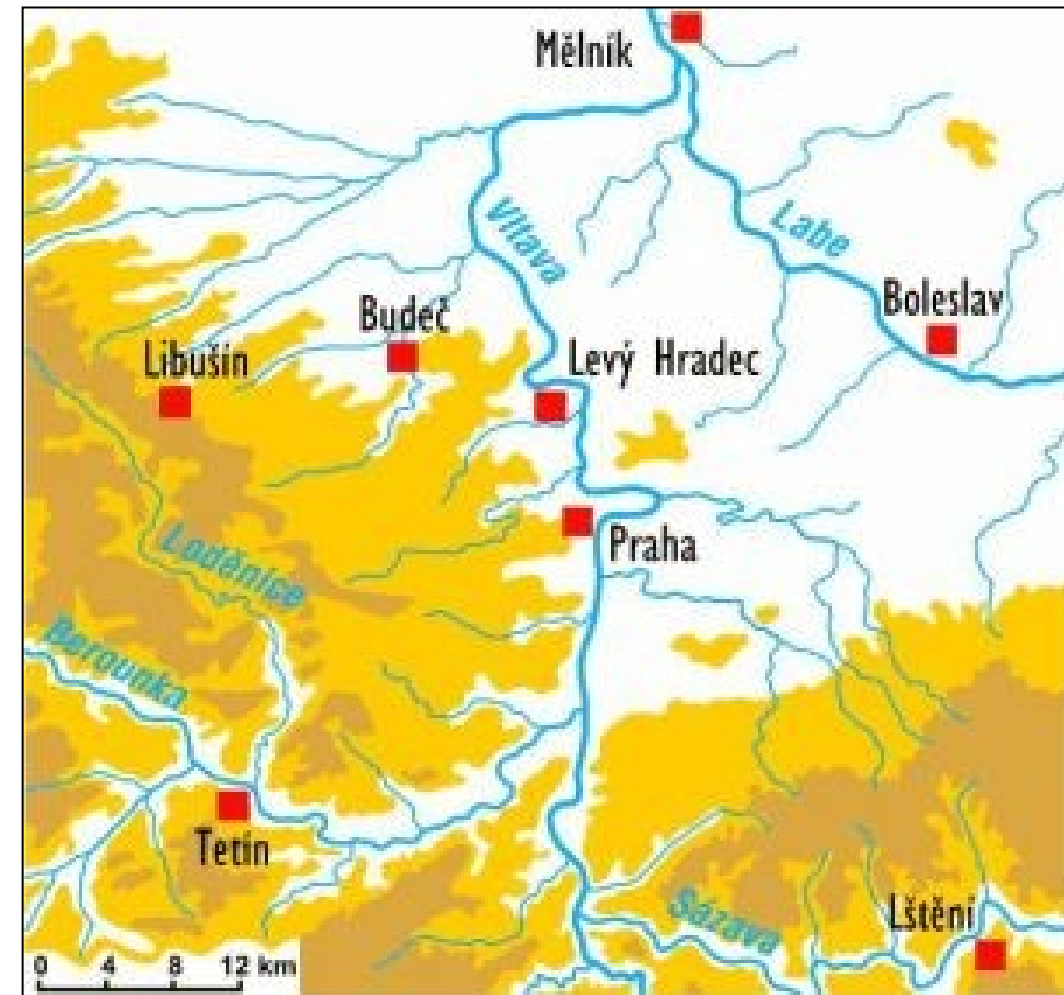
obvodové: Mělník, St. Boleslav, Budeč, Levý Hradec

uvnitř: Budeč, Levý Hradec, Lštění, Mělník

– **společné znaky:**

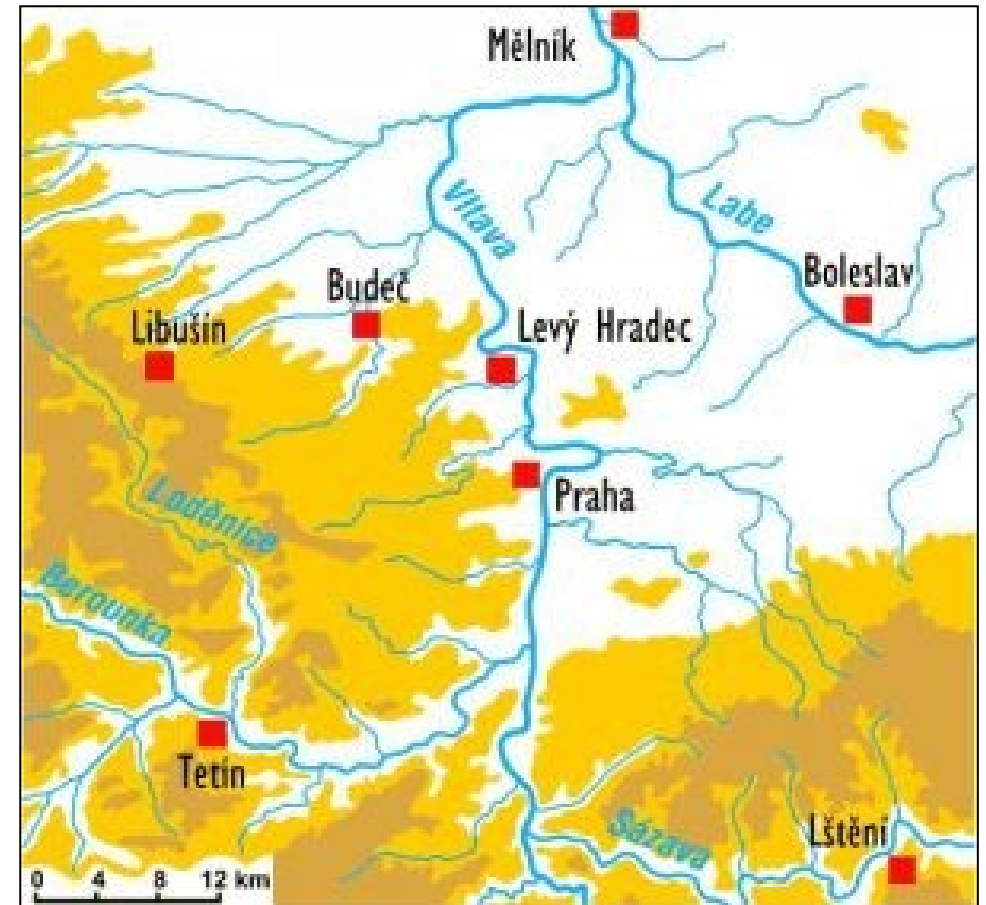
- 1) ve vzdálenosti 26 – 34 km od Prahy
- 2) na okraji sídelních komor a cest vycházejících z Prahy
- 3) **vznik: 9./10. stol.** (období Svytoplachovy vlády: 895 – 915).
- 4) na akropolích nejstarší české kostely

- **Ladislav Varadzin** – 2010: provedl revizi datování hradisek

Nové datování středočeských hradisek

- **Praha** – za Spytihněva I. (895–915)
 - **Levý Hradec** – 1. pol. 9. stol.
 - **Budeč** – konec 9. stol. až počátek 10. stol.
 - **(Stará) Boleslav** – přelom 9./10. stol.
 - **Mělník** – 9. stol.
 - **Tetín** – 2. pol. 9. stol.
 - **Libušín** – nejdříve 2. nebo 3./3 10. stol. (do domény nepatří)
 - **Lštění** – první dvě třetiny 11. stol.
-
- **1. skupina: 9. stol. až 1/3 10. stol.**
Bohnice, Butovice, Šárka, Hostim, Mělník, Levý Hradec
 - **2. skupina: 2. pol. 9. až 1/3 10. stol.:**
Praha, Budeč, Stará Boleslav, Tetín, Mělník, Levý Hradec (**opěrné body přemyslovské rodové domény**)
 - **3. skupina: 1. třetina 10. stol.:** Dolní Břežany, Libušín, Královice, Vinoř, Lochovice? (expanze Boleslava I.)

Přemyslovská doména

- **1039: poprvé doložena Hnězdenskými statuty knížete Břetislava**
- Systém hradišť vybudovaných knížetem Spytihněvem I. na konci 9. a počátku 10. stol.
- Základ správní, ekonomické, církevní i vojenské organizace Čech (po rozbití klanové struktury).
- Území o rozloze 3 000 km² s 20ti tis. obyvateli:
- Kladensko, Slánko, jižní Mělnicko, po dolní Berounku, Posázaví a Staroboleslavsko.
- Zbylé území ovládala místní knížata:
- Slavníkovci: 995: dobytí Libice
- Vršovci: 1108 : vyvraždění na hradišti (Vratislav)

Hradská organizace

- **Jiří Sláma** – **1) Hradiště: tzv. centra 1. řádu**

- území Čech rozděleno do menších obvodů spravované z nejdůležitějšího hradu v oblasti
- hradský správce: na správním hradě (comes, prefectus urbis, od pol. 12. stol. castellanus),
 - a) velel hradské posádce
 - b) prosazoval knížecí nařízení
 - c) zajišťoval ekonomické a vojenské záležitosti
 - d) prosazoval veřejný pořádek a soudnictví
- **od 12. stol.:** část úkolů přebírali další knížecí „úředníci“ (iudex, camerarius, villicus aj.)
- **officium:** dočasné propůjčení knížecího majetku spojené se službou (beneficium, výsluha)
později darování do trvalé dědičné držby

- **2) Dvorce: tzv. centra druhého řádu**

- od 11. stol.: budovány v areálech hradišť nebo v blízkosti opevněných center
zpočátku v podhradích, postupně v „otevřené krajině“

Středočeská doména Přemyslovců

- 9. – 10. stol.: krystalizační jádro českého státu
- **Stavba hradišť** – organizoval vládce jako společný úkol celého společenství (povinnost obyvatel)
 - v okolí či uvnitř hradišť stály kostely a dvorce předních šlechtických rodů, které se podílely na řízení a provozu raného státu ve službách vládce (Starý Plzenec, Žatec)
- **Vznik:** Spytihněv (895–915) a Vratislav I. (915–921)
 1. strategická poloha v jádru Čech
 2. časně přijetí křtu (začlenění do křesťanské Evropy)
 3. organizovanost: a) vojsko (10. st.: 300-400 bojovníků)
b) centrální hrady (ochranná, správní a hospodářská funkce)
- **Centralizace:** Boleslav I. (915 – 972) a Boleslav II. (972–999)
- **Reorganizace:** 1. pol. 11. stol.

Hradské obvody

- **Rozsah** – kolem správních hradů (civitates, provinciae) obvod o poloměru cca 15 km
 - vzdálené od sebe cca 30 km: cca 700 km²
 - vojensky zabezpečené: stálé družiny
 - hradské oblasti: župy, v čele župani (suppani, comites)
- **Kompetence** – moc vojenská, soudní a berní
- **Výběr dávek** – tribut pacis (daň z míru)
 - celní a mýtní poplatky (hranice, mosty)
 - dávky (2/3 panovník; ekonomické zajištění družiny (naturální: med, sůl, dobytek, obilí))
- **pol. 11. stol.** – Čechy: celistvěji zalidněné území 15 – 20 % rozsahu.
Č + M: počet obyvatel (Z. Boháč): 680 tis. (hustota 8,7 na km²)
- **přelom 12./13. stol.** – odhad: 1 235 000 obyvatel s průměrem 15,8 obyvatele na km²
- **Kol. r. 1400** – 3 mil. obyvatel

- **Hradská organizace** – koncept správy v knížectví Přemyslovců, Piastovců (kastelánie) a Aarpádovců (komitáty)
- **Karol Buczek** (1902–1983) – Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej. Wrocław – Krakow 1958.
- **Karol Modzelewski** (1937–2019) – Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X–XIII wiek. Wrocław 1975.
- **Dušan Třeštík** – **tzv. středoevropský typ**: systém správy v přemyslovském, piastovském a arpádovském státě
kníže opíral o síť hradů a úředníky, kteří zajišťovali chod státu
 - vládnoucí elita žila z podílu na důchodech státu, které získala jako odměnu za služby panovníkovi
 - panovník se opíral o **hradskou a tzv. služebnou organizaci**
 - **10. a 11. stol.:** služebníci (ministeriales) vykonávali službu (officium) – poskytovali výrobky a práce
 - **12./13. stol.:** hradský systém zanikl: **pozemková šlechta**
- **Barbara Krzemieńska** (1930–2006) a **Dušan Třeštík** (1933–2007)
Služebná organizace v raně středověkých Čechách, ČSČH 12, 1964, 637–667.
 - **tzv. služebná organizace:** služebníci (ministeriales) vykonávali službu (officium) – výrobky, činnosti
 - **10. až 12. stol.:** země byla „vlastněna“ knížetem za dozoru velmožů a družiny
 - **12./13. stol.:** hradský systém zanikl a vznikla „feudální pozemková šlechta“

- **Knížecí velkostatek** – sestával z usedlostí se svobodnými rolníky a nevolníky, kteří hospodařili ve vlastní režii (na svých polích) a za to poskytovali služby nebo řemeslné výrobky
 - Roman Grodecki: služebné osady a služebníci pracovali pro potřeby knížete a jeho dvora
 - byli dědičně připoutáni k půdě (a službě)
- **Svobodné obyvatelstvo:**
 - a) tzv. knížecí sedláci – dědici (rustices): podléhali jen knížeti, obdělávali půdu v dědičné držbě
 - užívali půdu svobodně (dokud kníže neprojevil své dispoziční právo)
 - b) hosté (hospites) – sedláci hospodařící na cizí půdě za příslušné dávky a roboty (cizinci, obchodníci)
- **od 10. stol.:** osady zásobovaly knížecí dvůr (služebníci – ministeriales)
 - poddaní odváděli dávky v naturáliích a od 11/12. stol. v miních + vykonávali předepsané služby (stavba a údržba opevnění, cest, přeprava)
 - řemeslníci a služebníci usazováni na knížecí půdě v okolí dvorců a hradišť, aby se nemuseli živit (osady brtníků, dehtářů nebo dřevařů – toponomastika)
- **po pol. 12. stol.:** systém se stal neefektivní: úřednický aparát ohrožoval panovníkovy zájmy

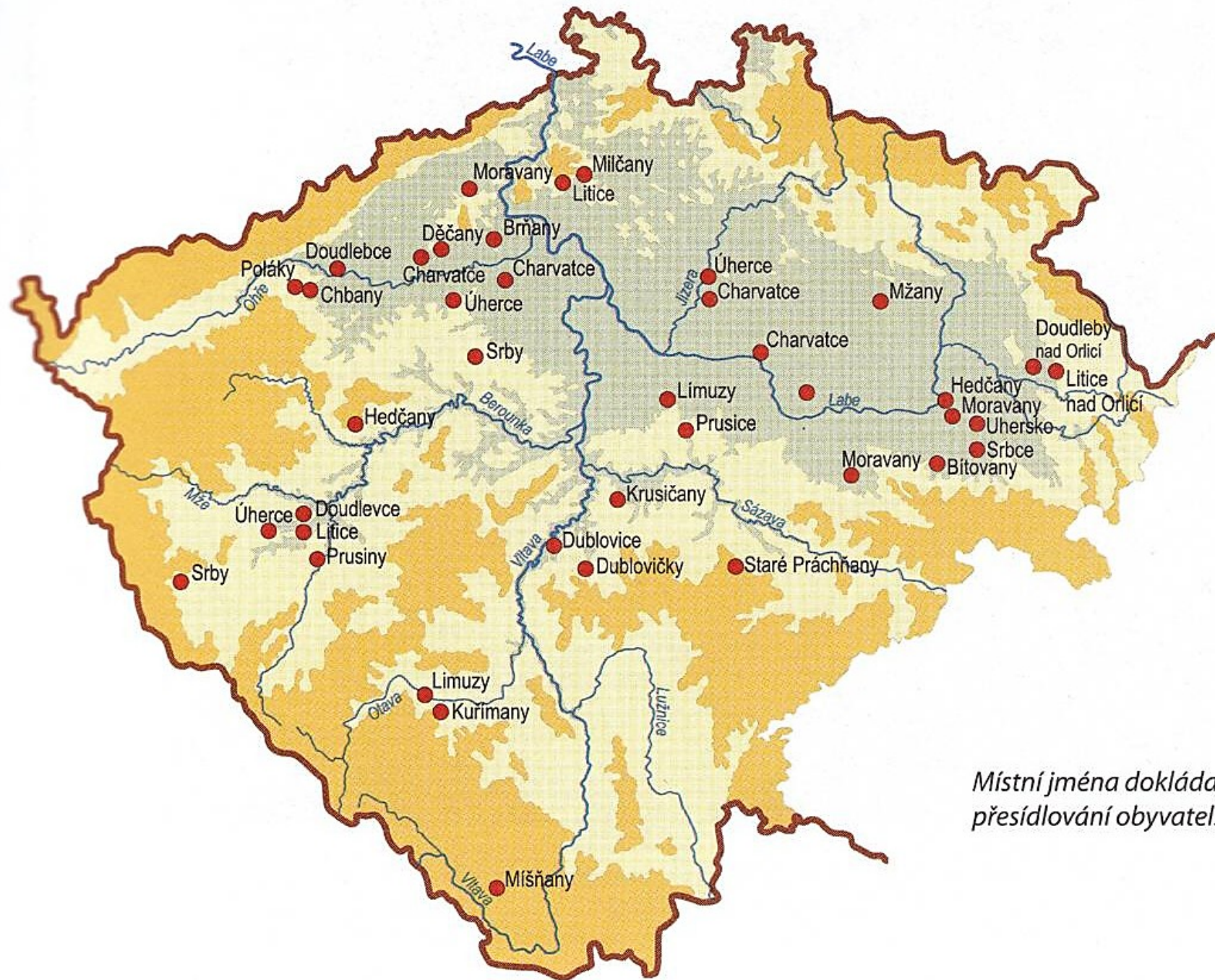
- **Přesídlenecké osady** – seskupování lidí stejné profese do jednotně organizovaných vsí podle provozované činnosti (vesnice svobodných sedláků)

toponýma: Mlynáře, Hrnčíře, Kováry, Rudníky, Vinařice, Psáře, Kladruby (dřevaři),
Dehtáře, Smolotely, Svinaře (Berounsko)

- osady seskupené v okolí hradišť
- zakládány za Oldřicha a jeho syna Břetislava I. (Uherce, Hedčany)
- archeologicky nedoloženy
- přecenění jazykovědy: neznáme mechanismus pojmenovávání:
 - ice:** po významném předkovi: Koch (ovice), Charvát (ovice)
 - any:** vsi závislého obyvatelstva s hromadným pojmenováním
- **Josef Žemlička:** koncentrace služebných jmen ve starém sídelním území
(stará přemyslovská doména)

Týnce: v ČR kolem 20 (Morava: 2) – přecházely do rukou šlechty

Uherce, Poláky, Hedčany (z pol. Giecz), Srbce – osady podle lidu z Uher nebo Polska (válečné vy-

*Místní jména dokládající
přesídlování obyvatelstva.*

- **Služby** – **dvorská:** kuchaři, pekaři, řezníci, nasolovači masa, pivovarníci, topiči v lázních, pradleny, poslové, komorníci, tkadleny (textilní dílna: gynéceum)
 - **vinařská, brtnická (včelařská) a rybářská:** dávky v medu a vosku, ryby
 - **lovecká:** hajní, střelci, lovci se sokoly, strážci bobrů, honci (vábiči)
 - **dobytkářská/pastýřská:** pastevci kobyly a hřebců (kobylníci), krmiči knížecích koní (koňáři), pastevci skotu (kravaři), pasáči ovcí (ovčáři), pastevci prasat (sviňáři)
 - **řemeslnická:** kováři, rudníci, hutníci, zlatníci, štítaři (štítníci), dehtaři (smplaři, pkelníci), tesaři, soustružníci, koláři, koželuzi, ševci a kožešníci, hrnčíři, mydláři aj.

Jan Klápště – v pramenech: 650 specialistů

- **Správní úřady** – **katelán:** hradský správce (comes, prefectus urbis, castellanus)
 - **villik:** hospodářská činnost, vybírání poplatků a dávek
 - **komorník:** správce knížecí komory (finance, diplomacie)
 - **mečník, stolník, číšník, lovčí, maršálek (stáje)**

- **Dušan Třeštík a Josef Žemlička** – přemyslovský stát převzal pozdně karolinský model státní správy prostřednictvím Velké Moravy (návaznost na římské tradice)
9/10. stol. ∴ rozpad úřednického státu v západní Evropě
- **Josef Žemlička** – držba půdy závisela na momentální mocenské konstelaci: podle síly či slabosti panovníka
1172 – 1197: šlechta vyměňovala Přemyslovce na panovnickém kamenném stolci v Praze, a proto mohla získat povolení ke stavbě (nový pohled na roli šlechty)
 - panovník propůjčoval půdu k užívání za výkon úřadu (úřednický aparát))
 - 90. léta: teze o „privatizaci přemyslovského státu“
- **Vlastnictví statků** – vyplývalo ze svobodné držby
(hereditas – dědičné právo, podobně jako germánský alod)
 - kníže vládl jako „držitel míru“ ne jako držitel regálu
 - panovník byl personifikací (zosobněním) státu a práva, a proto byl „majitelem“ všech hradišť jako chráněných veřejných prostor (i kultovních, soudních a tržních)

- **Libor Jan** – zpochybnil středoevropský model: měl více prvků: a) majetky staré „kmenové“ aristokracie
b) panovnická družina (zákonodárná role elity)
c) importované feudální prvky (lenní zřízení)
 - za kardinální považoval otázku soukromého vlastnictví (stará aristokracie)
 - uznává existenci hradské soustavy jako volnější síť podobné feudálním systémům západní Evropy
 - odmítl tzv. služebnou organizaci: podle karolinských vzorů se beneficia udělovala současně s půdou jako pozemková držba (Žemlička s Třeštíkem odmítli)
váže ji ke knížecím dvorům ne hradským centrům

Jan, L.: Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy. Brno 2000.

Václav II. a struktury panovnické moci. Brno 2006.

- **Jan Klápště** – potvrdil charakter transformace: Proměna českých zemí ve středověku. Praha 2005.
- **Libor Jan a Martin Wihoda** – svobodná pozemková držba: od 10. stol. (počátku přemyslovského státu)
 - pozemková beneficia: od 11. stol.

- **Panovník:**

- **Libor Jan:** v 11. a 12. stol. rozlišuje dvě oblasti působení

- a) **soukromá doména:** knížecí velkostatek (dvory)

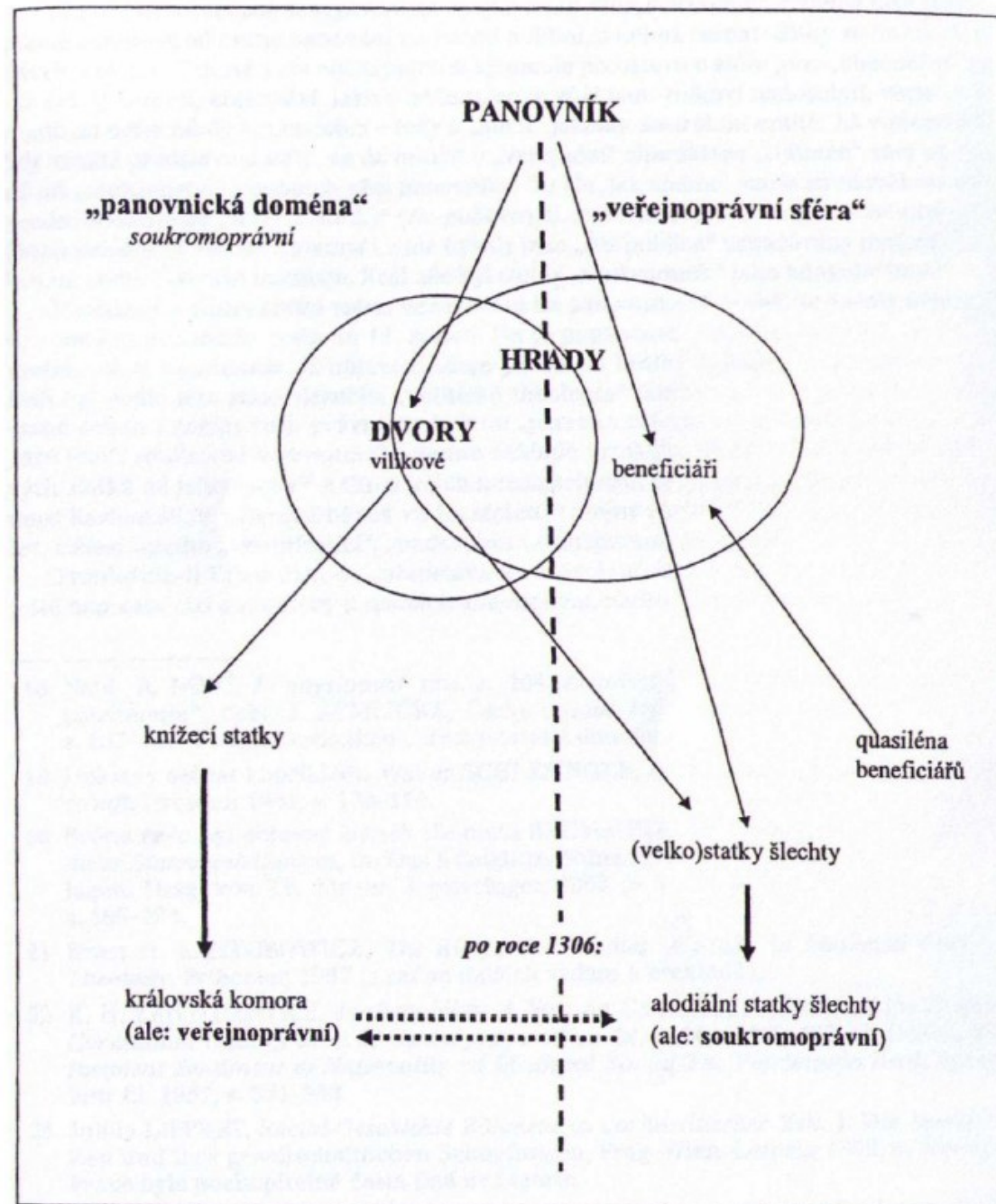
hrady

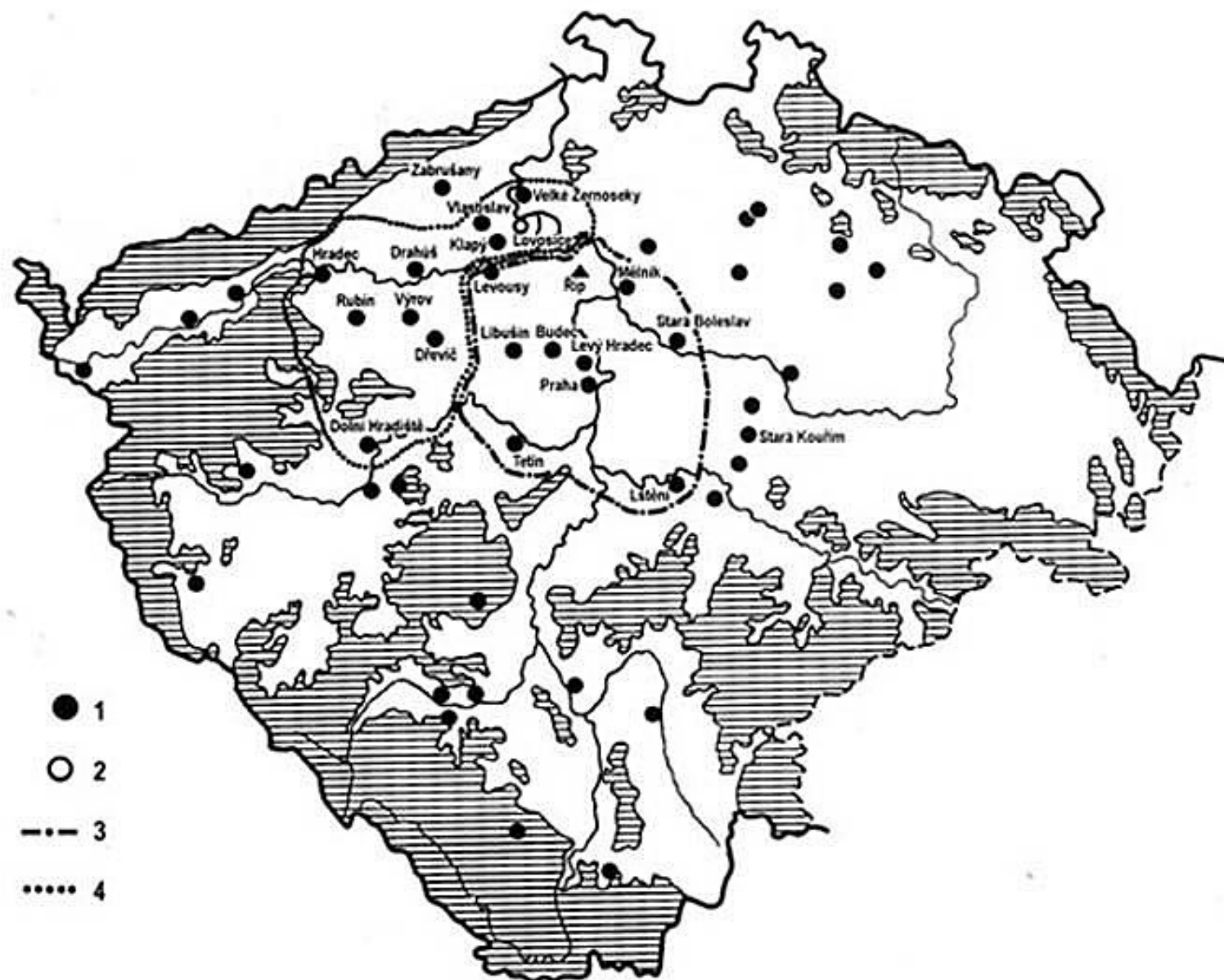
vilikové – nižší soudní pravomoc
– od 13. stol. krajští

- b) **veřejná sféra:** hradská soustava

kasteláni – v čele hradských obvodů

- **Třeštík, Žemlička** – rozdělení odmítají (není v pramenech)

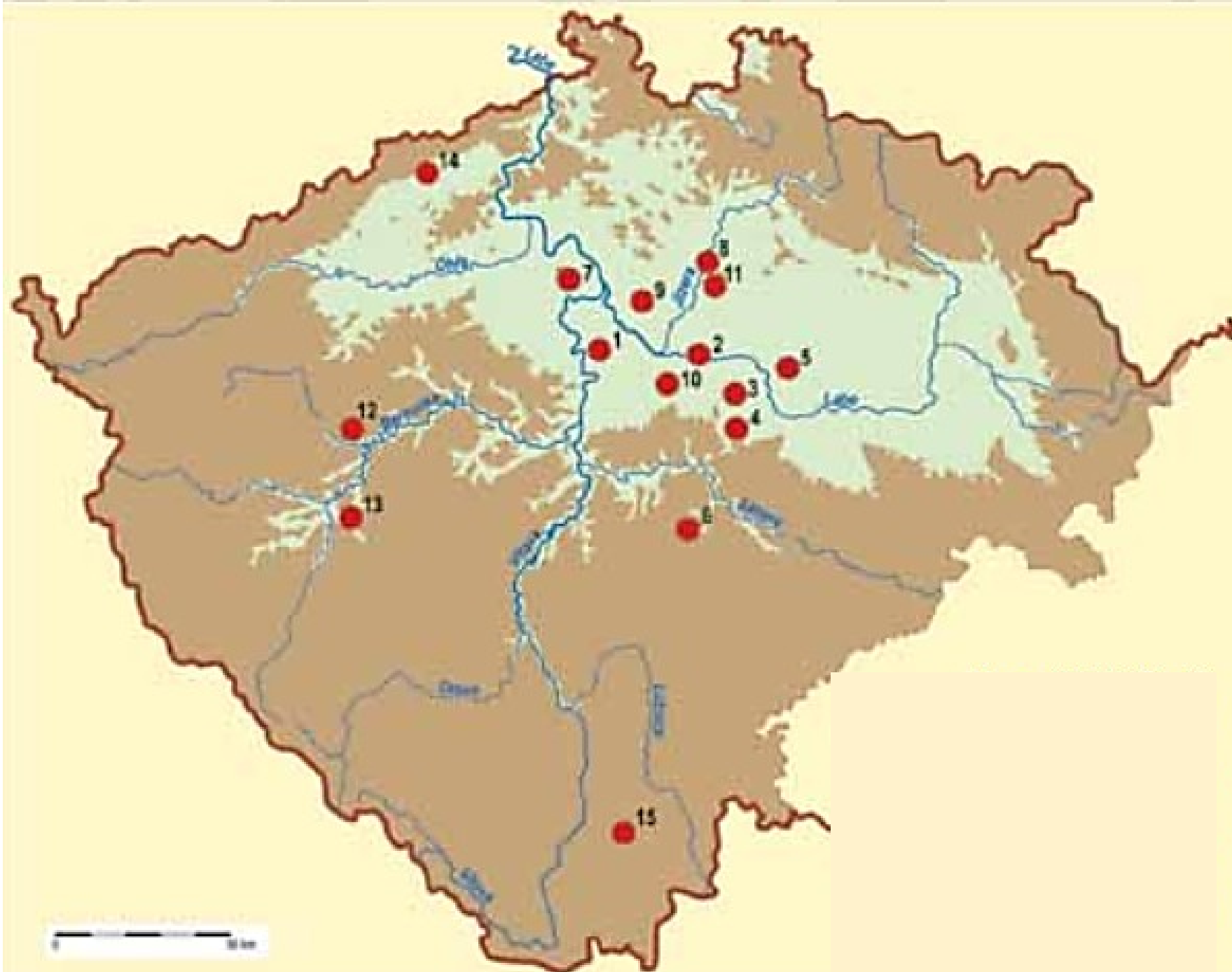

Situace v Čechách na konci 9. a v 1. třetině 10. stol.

Legenda: 1 – tehdy existující hradiště; 2 – lovosická sídelní aglomerace; 3 – přibližný rozsah střebočeské přemyslovské domény; 4 – přibližný rozsah luekého knížectví

- **Správní hrady** – (civitates, provinciae) administrativní, soudní a církevní centra
 - **Čechy: 10. stol.:** počátky – Boleslavové (rozšiřování domény)
 - 11. stol.:** Břetislav 15 hradů: Praha, Litoměřice, Žatec, Děčín, Kouřim, Chrudim, Čáslav, Boleslav aj.
 - **Morava: 1019/20:** za knížete Oldřicha, podle Matly-Kozlowské: až po Boleslavu Chrabrém († 1025)
 - 1041 – 1055:** Břetislav, 8 – 10 hradů: klíčové: Olomouc, Brno, Znojmo (sídla údělných knížat)
 - a) **sev. a stř.** – využití starších VM lokalit: Olomouc, Přerov
(Přerov + holasická provincie do 30. l. 13. stol.)
Chotěbuz-Podobora – Těšín (přesun v 11. stol.), Hradec n. Moravicí
 - b) **jižní** – nové hrady 5 až 10 km od starších hradisek: Pomoraví, Podyjí
Líšeň-Staré Zámky – Staré Brno
Znojmo-hradiště sv. Hypolita – Znojemský hrad
Pohansko u Břeclavi – Břeclav

1. Praha-Bohnice
2. Přerov n. Labem
3. Stará Kouřim
4. Hryzely
5. Libice n. Cidlinou
6. Hradiště
7. Vepřek
8. Boleslav
9. Přívory
10. Královice
11. Chloumek
12. Dolní Hradiště
13. Starý Plzenec
14. Litoměřice
15. Doudleby

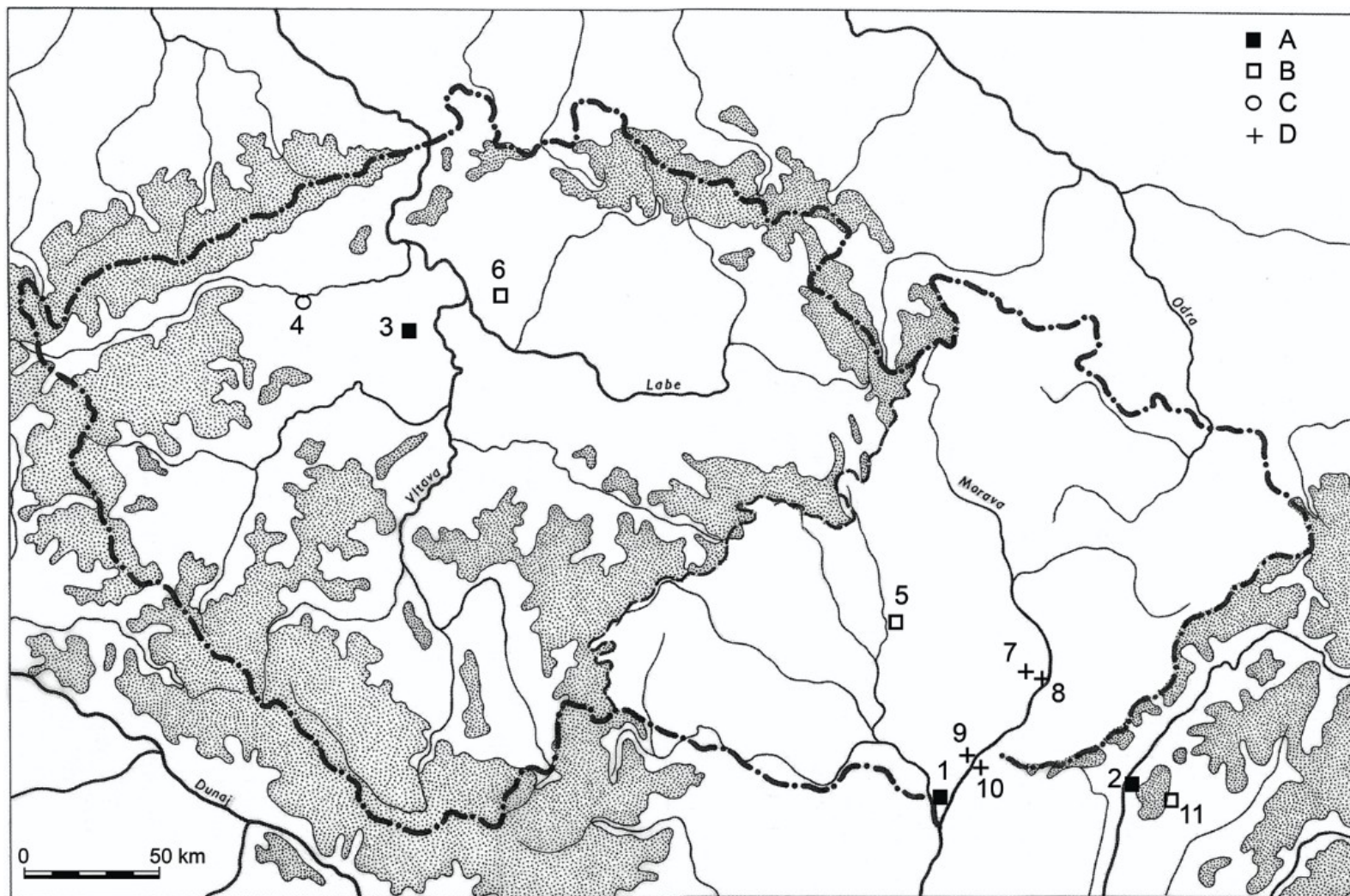
1. Státní hranice
2. Předpokládaná hranice Moravy v 11. a 12. stol.
3. Historická hranice Moravy a Slezska
4. Předpokládaná hranice moravských údělů
5. Předpokládaná hranice hradeckých obvodů
6. Sídla údělných knížat
7. Sídla hradeckých obvodů
8. Ostatní hrady
9. Lesy

(dle Z. Měřinského)

- **Uspořádání společnosti** – **11. a 12. stol.:** vojenský způsob řízení postupně vystřídala územní administrativa (hrady centry hradeckých obvodů)
- **Uspořádání společnosti** – válečnicko-rytířské, podobně jako systém ministeriálů v Říši
 - na válečné výpravy táhly hierarchicky uspořádané oddíly pod vedením vyšší šlechty
 - primates: měli vozy a koně
 - pauperes: bojovali na koni či pěšky (u Jarlocha: pauperes – chudí – bojovníci)
- **Primates terrae** – označení předních zemských velmožů: předáků
- **Ministeriales** – družiníci, jimž byla přidělena půda za poskytování vojenské služby
- **Milites primi ordinis** – bojovníci prvního řádu: užší panovnická družina + rodová elita, prazáklad vyšší šlechty
 - vstup do nejvyšší skupiny podmíněn působením u panovnického dvora (základ panského stavu)
 - nejvyšší rodová elita vznikla v průběhu 11/12. stol.
- **Milites secundi ordinis** – bojovníci druhého řádu: prazáklad nižší šlechty, od 12. stol. (donace ve prospěch církevních institucí)
- **Teritorializace šlechty** – 12: výstavba dědičných dominií šlechty, která se stěhuje z center a zakládá si vlastní dvorce s vlastnickými kostely: nová lokální střediska

První hrady a struktura majetkové držby v Čechách

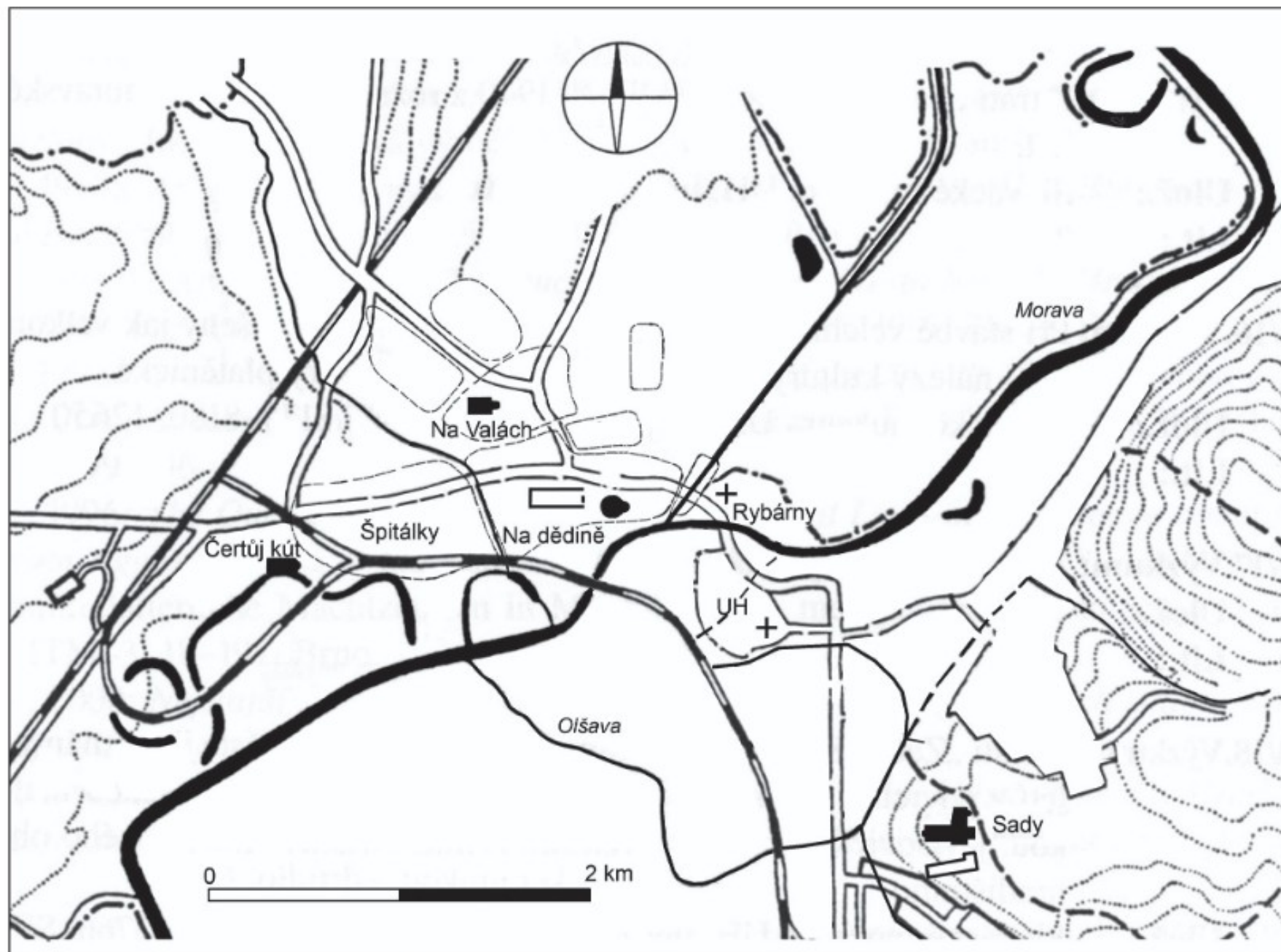
- **Konec 11. stol.** – stabilizace vlastnictví, modernizace (výstavba) země (Vratislav Vaníček)
- **Konec 12. stol.** – výstavba prvních hradů v režii cizích rodů (Přimda)
 - v raném středověku existovalo menší pozemkové vlastnictví méně významných příslušníků původních rodových klanů (familií), které nezískaly panovníkovu přízeň a úřad
 - současná historiografie odmítá tzv. služebnou organizaci
 - struktura českého státu: rodová samospráva (kontinuita vlastnictví)
vrstva svobodných (odvádění dávek)
panovnické velkostatky (obhospodařované ze dvorců)
hradská organizace (administrativní správa)
- **Svobodná držba** – před 13. stol.: šlechta se podílela na formování společenských a právních norem
 - částečně vycházela z původní klanové držby nezávislé na panovníkovi
 - vzor: tzv. barbarské zákoníky: kodifikovaly lokální zvyková práva
doplněny o prvky římského práva
přizpůsobeny potřebám církve

Dvorce – 1. Pohansko u Břeclavi, 2. Ducové, 3. Budeč, 4. Žatec, 5. Staré Zámky u Líšně, 6. Hradsko u Mšena, 7. Modrá u Velehradu, 8. Veligrad na kat. Staré Město, Uherské Hradiště a Sady, 9. Mikulčice, 10. Kopčany, 11. Nitrianska Blatnica.

Dvorce

- **Dvorec** – sídlo s obytným objektem, kostelem a pohřebištěm (na výšině) podobné karolínským falcím
- **Velmožské dvorce** – vlastníkem mohl být kníže, člen jeho rodiny, družiny nebo i církevní velmož
 - **Vilém Hrubý**: 1948: **Staré Město a okolí** (1949: první kostel, 1955: monografie)
prvně interpretoval dvorce ve SM a jeho okolí
Modrá u Velehradu, Špitálky (Čertův kút), Sadská u UH (církevní areál)
 - **Čestmír Staňa**: **Staré Zámky u Líšně** (odmítnuto, podobně Hradsko u Mšena)
7,5 x 7,5 m – palisádové žlaby, pás udusaného jílu a kúlové jámy
 - věžová brána u vstupu do velmožského dvorce na akropoli
 - **Bořivoj Dostál**: 1959–1965 – **Pohansko u Břeclavi**, výzkum velmožského dvorce
ohrazený hospodářský komplex s obydlím vlastníka a kostelem
(podobný karolínským curtes – falcím)
 - 820–840: palisádové ohrazení
 - 850–866: stavba kostela a mladší palisády
 - 880–900: zánik mladší palisády

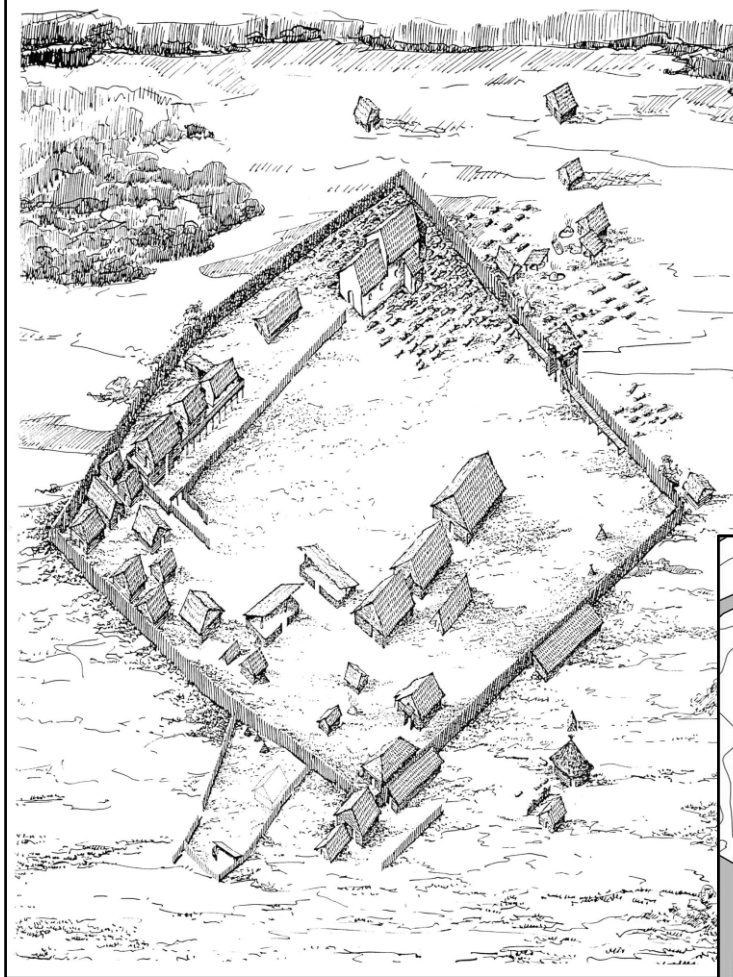
Obr. 1: Poloha kostelů a staveb v předpokládaných dvorcích v areálu Veligradu

Pohansko – velmožský dvorec:

1 ha, 2. pol. 9. stol.; palisádové opevnění

Funkce:

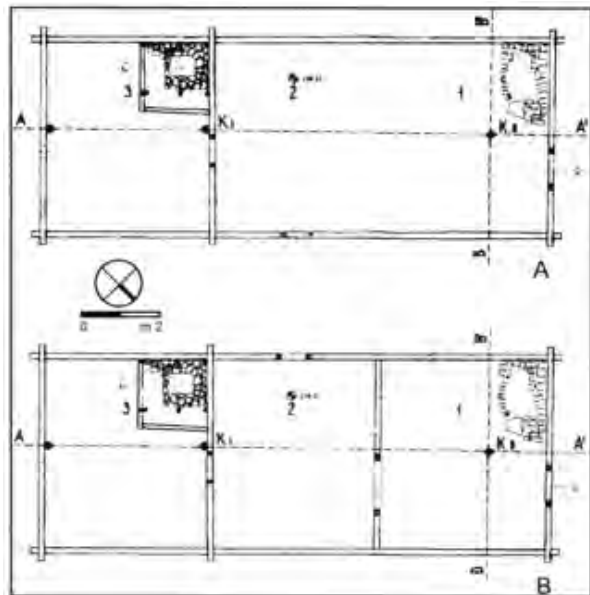
- I. rezidenční: nadzemní stavby s podezdívkou
naproti: velké halové stavby (JV)
- II. shromažďovací: nádvoří
- III. sakrální: jednolodní kostel s nartexem (předsíní)
(na místě starší kultovní ohrady)
- IV. funerální: kostelní hřbitov: 407 H
- V. hospodářská: řemeslnický areál v tzv. lesní školce
nástroje, polotovary, odpad
řemesla: kovolitectví, kovářství, košářství, textilnictví
skladování obilí, pěstování dobytka

– **Alexander Ruttkay:** 1968–1975 výzkumy dvorce **Ducové u Piešťan**

mezi Povážím a Ponitřím

0,5 ha: nad údolím Váhu, palisáda vložena do valu hradiska z d. bron.
nepravidelný tvar, vnitřní plocha rozdělena na 3 (čtyři?) části:

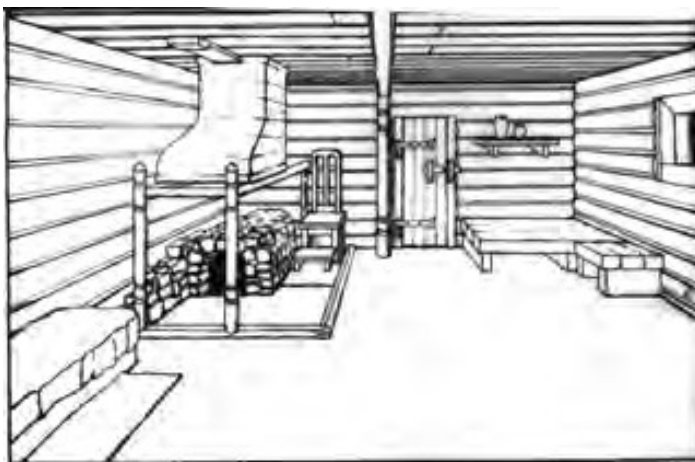

V.: srubové obytné stavby s maltovými podlahami

dvouprostorová 15 x 5 m, srubová 4 x 4 m (věžová)

SZ: srubový dům bez maltové podlahy (volný prostor pro koně?)

J: rotunda, 22H

mimo areál velkomoravského mocenského centra

(správní centrum na hradisku v Pobedimi)

sídlo místního předáka s ozbrojenou družinou

– **Alexander Ruttkay**: 1976–1980: **Nitranská Blatnica**, velmožský dvorec
osídlení z 9. – 13. stol.

2 fáze: I.: dvorec z 9.–10. stol. palisádové opevnění

starší 0,9 ha, mladší 0,35 ha

rotunda (vlastnický kostel)

sídelní objekt s krbem

II. osada z 11.–13. stol. s rozptýlenou zástavbou

srubový dům s přístavkem, uvnitř žernov

k drcení železné rudy, limonitu (?)

zbytky dehtářských jam

11–12. stol.: stavební úpravy rotundy

13. stol: opuštění sídliště (úpadek)

- **Zdeněk Váňa:** 1976–1978: **Budeč** palisádou ohrazený knížecí dvorec (d. 66 m)
v na záp. straně akropole (3,2 ha), zánik kol. pol. 11. stol.
čtvercový půdorys, rotunda i se hřbitovem
pozůstatky polozemnice, 3 stavby s nadzemní konstrukce 2/3 10. stol.:
2. pol. 10. stol: násilný vpád (požár hradby)
v již. části hromadný hrob (až 60 mrtvých mladých mužů)
sídlo hradského správce v již. části akropole: kostel P. Marie
Václav x Boleslav I.
- **Pavel Čech:** 1999–2000: knížecí dvorec na žateckém hradišti
kol. r. 936: založen Boleslavem I. někdy po roce 936;
knížecí sídlo: 2 srubové stavby, jeden kůlový dům
zánik: pol. 11. stol.
- **Jiří Macháček:** dvorec na Pohansku plnil funkci reprezentační, kterou přirovnává k
k *palatiu* otonských falci (karolínské vzory k otonským falcím)
Palatium falcí – sestávalo z obydlí krále, sálove stavby a kaple,

- **Dvorce**
 - přemyslovské: doloženy písemně (Boleslav, Tetín)
 - 9. až 10. stol.: uvnitř hradišť
 - 11. stol.: mimo (Zbečno, Živhošť)
 - **funkce:** obytná (rezidenční), obranná, hospodářská, kultovní
 - zatíženy dávkami, robotami a platy nebo specializovanou produkcí služeb nebo výrobků
 - v čele: villicus (správce) shromažďoval dávky z okolí
při pobytu panovníka poskytování oděvů, potravin a nápojů

Čechy: Hradsko u Mšena – první objev dvorce v Čechách: 1971-3 Miloš Šolle (odmítnuto)

Morava: Pohansko u Břeclavi (velkomoravský, první výzkum tohoto typu)

Slovensko: Ducové

- 1) **lovecké** – záp. a již. okraj středních Čech (Zbečno, Starý Kanin, Kamýk, Živohošť, atd.) a východní Č.
- 2) **hospodářské** – úrodné oblasti, obilní produkce (Radotín, St. Lysá, Sadská, Týnec n. Labem, Budyně n. Ohří)
- 3) **hradské** – vázány na správní hrady, náročnější řemeslná výroba

- **11. a 12. stol.:**

- **První zmínka** – 1073: v legendě o sv. Václavu se uvádí dvůr U Sekyřkostela na Moravě
- **Curria** – v latinské terminologii, výměra v poplužích (půda obděláná za 1 den)
- 2 listiny: 1078: listina kláštera Hradisko u Olomouce – dvorec v Úsobrně s vesnicemi
1141: listina Jindřicha Zdíka – dvorce v Jezbořicích a Kroměříži
- **Čechy:** Chvojen u Benešova, Týnec nad Sázavou
- **Morava:** Kralice nad Oslavou
- **Dispozice** – obytné sídlo většinou s kostelem + hospodářská část
- **Funkce** – správní středisko (nelze ztotožňovat s pozdějšími velkostatky)

- **13. stol.:**

- písemné zprávy o nich hovoří častěji
- zakládány na zboží šlechtickém, církevním a později i měšťanském

- **Předhusitské období:**

- nejčetnější na pozemkových majetcích nižší šlechty, na Moravě (okolo 700)
- Rozloha: většinou malé (2 – 4 popluží), šlechta na nich hospodařila ve vlastní režii s čeledí
- budovány v blízkosti tvrze (Mstěnice, Koválov)

Rezidenční dvory šlechty

- **Curia (dvorec)** – specifický druh šlechtických sídel se správní a obrannou funkcí předcházející kamenné hrady (před r. 1250)
 - rané šlechtické sídlo na venkově nebo v suburbiích hradů s vazbou k vlastnickému kostelu (tribunové románské kostely)
 - stavby s kamennými podezdívkami a roubenou či hrázděnou konstrukcí
 - opevněny valem, příkopem a palisádou
 - **12. stol.:** staví zeměpán, šlechta (soukromé dvory), církev (četnější na Moravě, než v Čechách)
- **1. Opevněné dvory či dvorce vložené do hradišť:**
 - sídla v zázemí správních hradů: služba panovníkovi (beneficium)
 - bez výrazné fortifikace, palisáda
- **2. Dvory mimo hradní okrsky v hradním zázemí:**
 - uvolnění z knížecí závislosti, vlastní pozemková držba
 - Litoměřice: dvůr Hroznatý, zakladatel tepelského kláštera, u kostela P. Marie
 - Čimice: tvrz 6 km od Starého Města Pražského, 2.p.13. stol.
- **3. Venkovská sídla šlechty:** menší sídla mimo centra

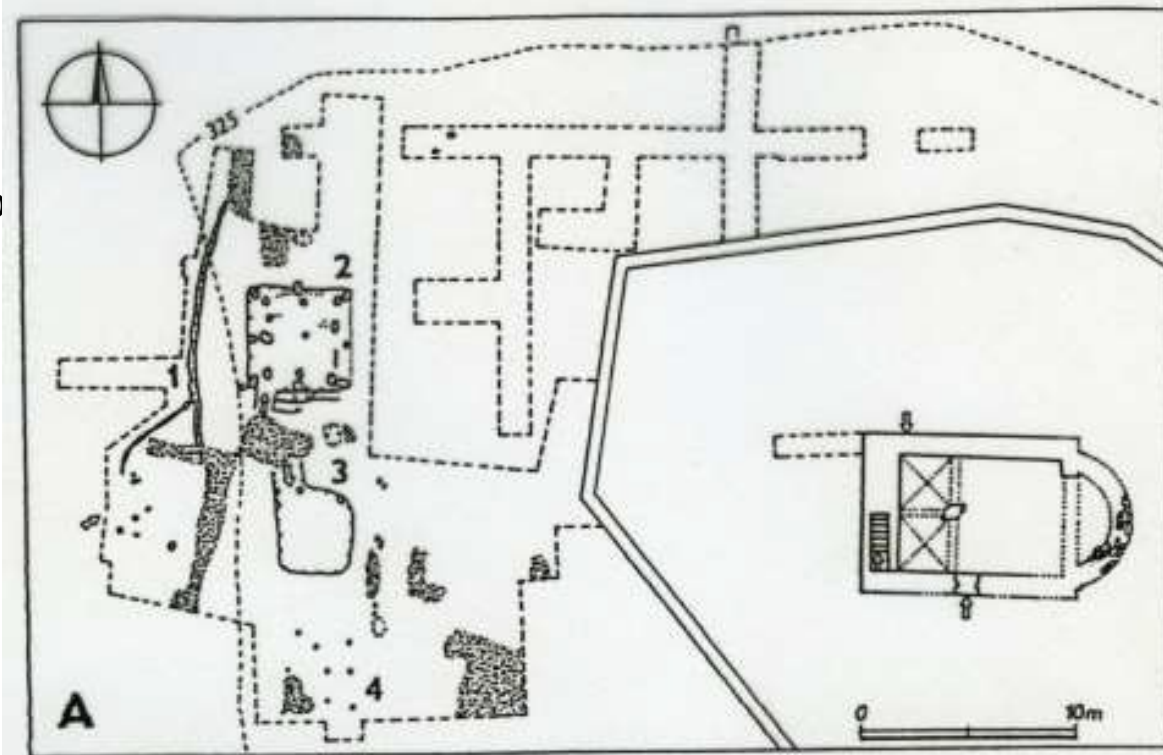
- **Bedřichův Světec** – pís. prameny: 1238 (30. léta 13. sto
– výzkum: Jan Klápště

starší etapa:

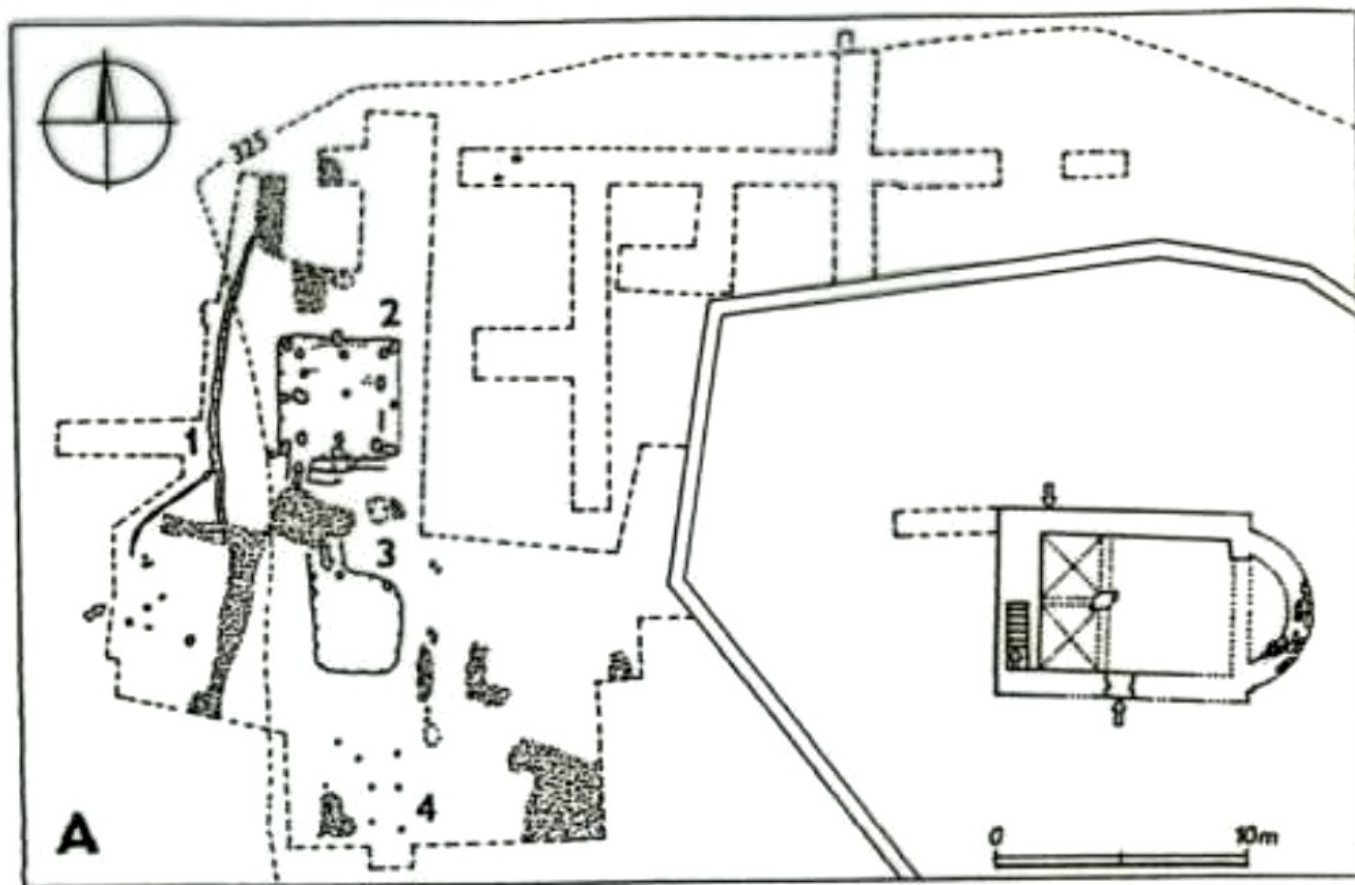
- jádro: ohrazené palisádou (č. 1): 1,5 – 2 ary
- dva zahloubené obj. s šíjemi: 12/13. stol. smrk
č. 2: 4,5 x 4,5 m
č. 3: 4 x 4 m (18 kůlů)
- jižně: hospodářská stavba kůlové konstrukce:
č. 4: 3,5 x 3,5 m
- kostel sv. Jakuba: ohrazen

mladší etapa: zánik ¼ 14. stol.

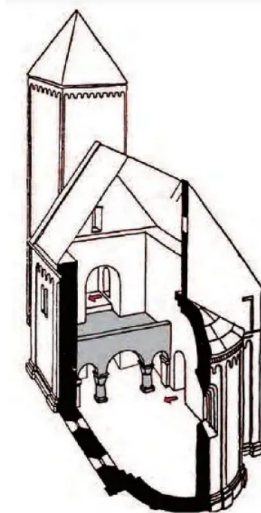
- obj. 5: kruhový příkop š. 5m, hl. 2,2 m (oblouk 16 – 19 m)
- obj. 6: zahloubená jáma (80 cm), 4 x 4 m s plentou
- obj. 7: s plentou (š. 60 – 90 cm)

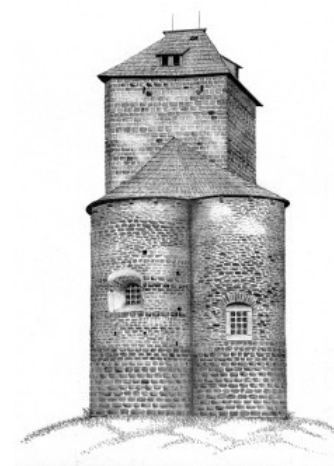
Bedřichův Světec

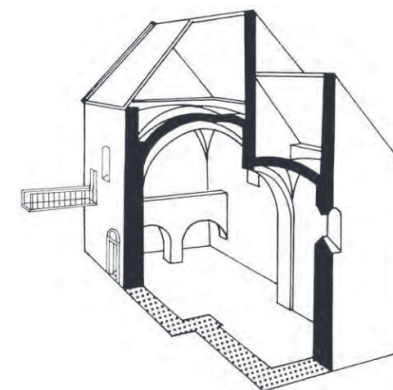
- **Vroutek u Podbořan** – výzkum 1973: Antonín Hejna (2003, 2016)
 - dvorec Hrabišiců s románským kostelem sv. Jakuba většího (1. pol. 13. stol.)
 - zahloubená stavba s kamennou podezdívkou (d. cca 11 m), kolem příkop
 - C datování: 1190 – 1272, 1224 – 1284, 1206 – 1273
 - tvrz žateckých měšťanů: po r. 1420

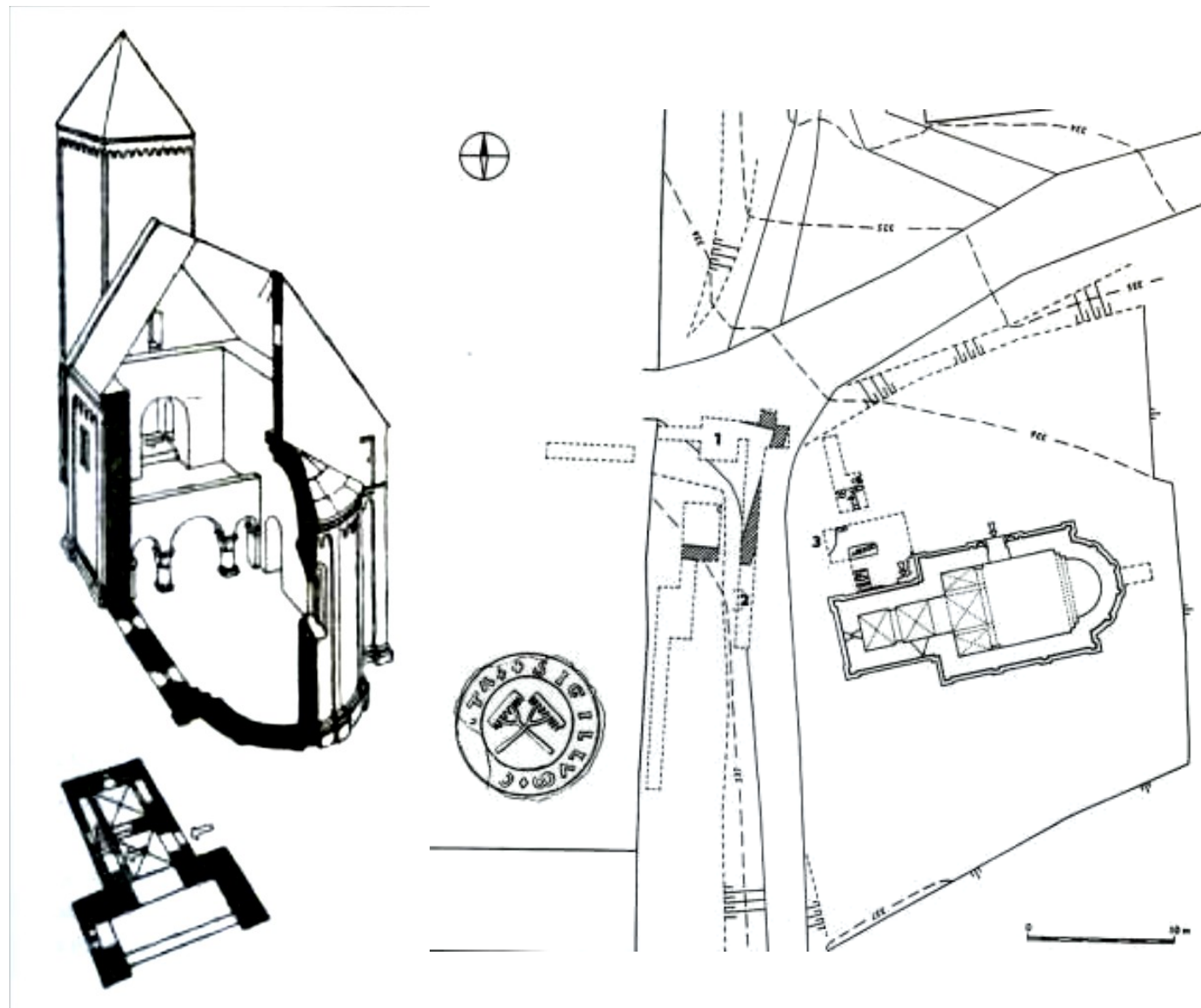
- **Týnec nad Sázavou** – výzkum 1969 – 1973, 1976 – 1977: A. Hejna
 - 1. fáze: rotunda z 11/12. stol. s pohřebištěm
 - 2. fáze: přistavěna věž
 - 3. fáze: trojdílný zděný dům (palác): 9/10 x 19 m
 - T. Durdík: pozdně románský hrad přechodného typu

- **Radomyšl u Strakonice** – výzkum B. Nechvátal; 2. pol. 12 – 14. stol.:
 - 1. fáze: tribunový kostel s pohřebištěm
 - 2. fáze: čtvercový dům 8,90 x 8,60 m
 - 3. fáze: johanitská komenda: sev. 7,5 – 3,8 m, jižní 6,85 x 3,8 m

Vroutek u Podbořan

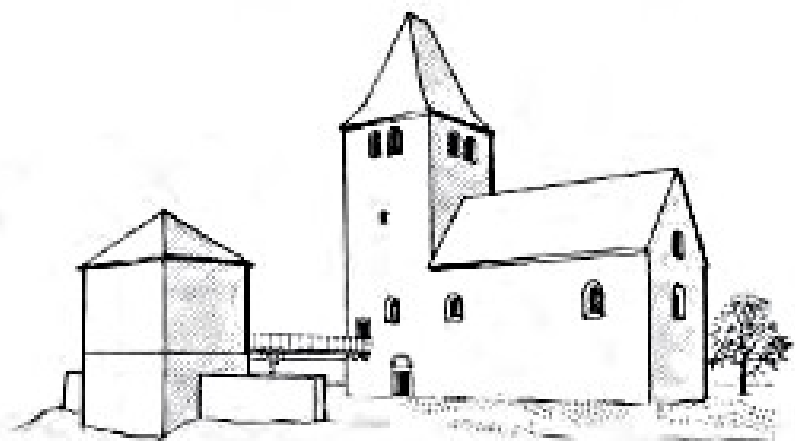

Radomyšl u Strakonice

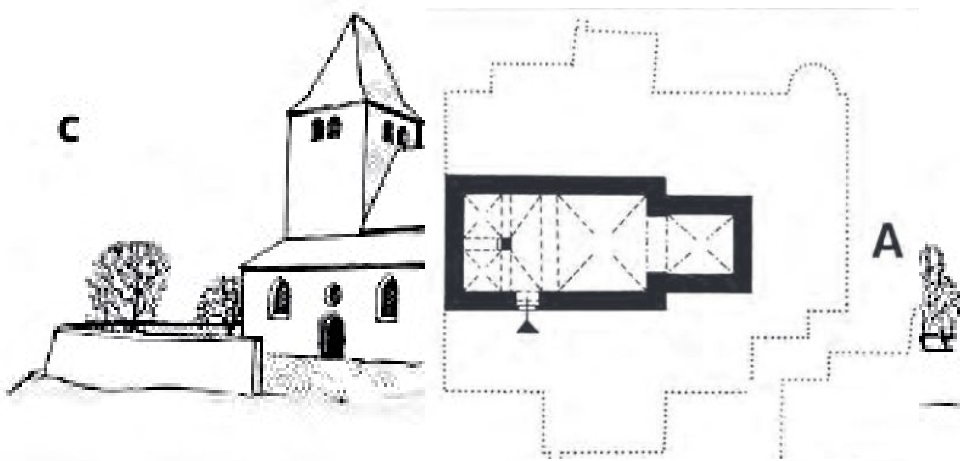
A

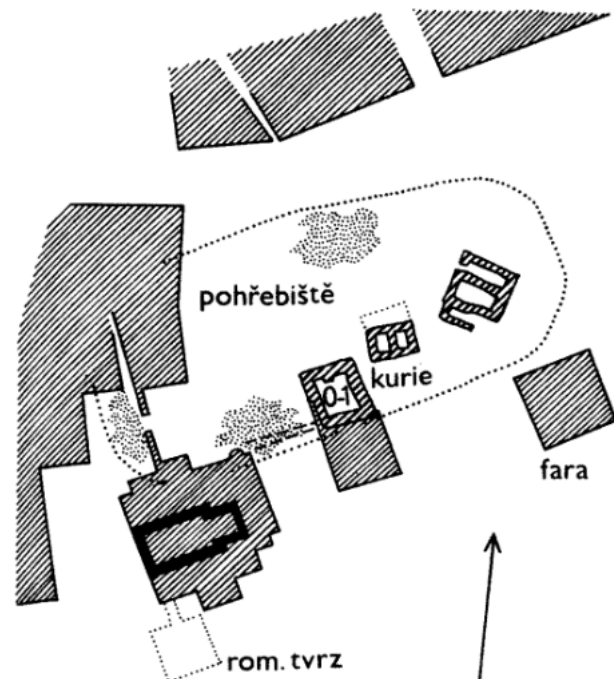
B

C

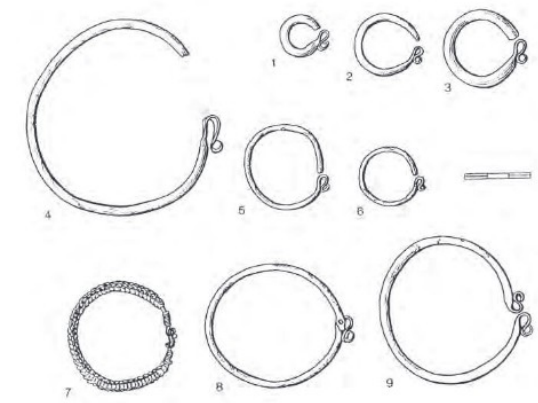
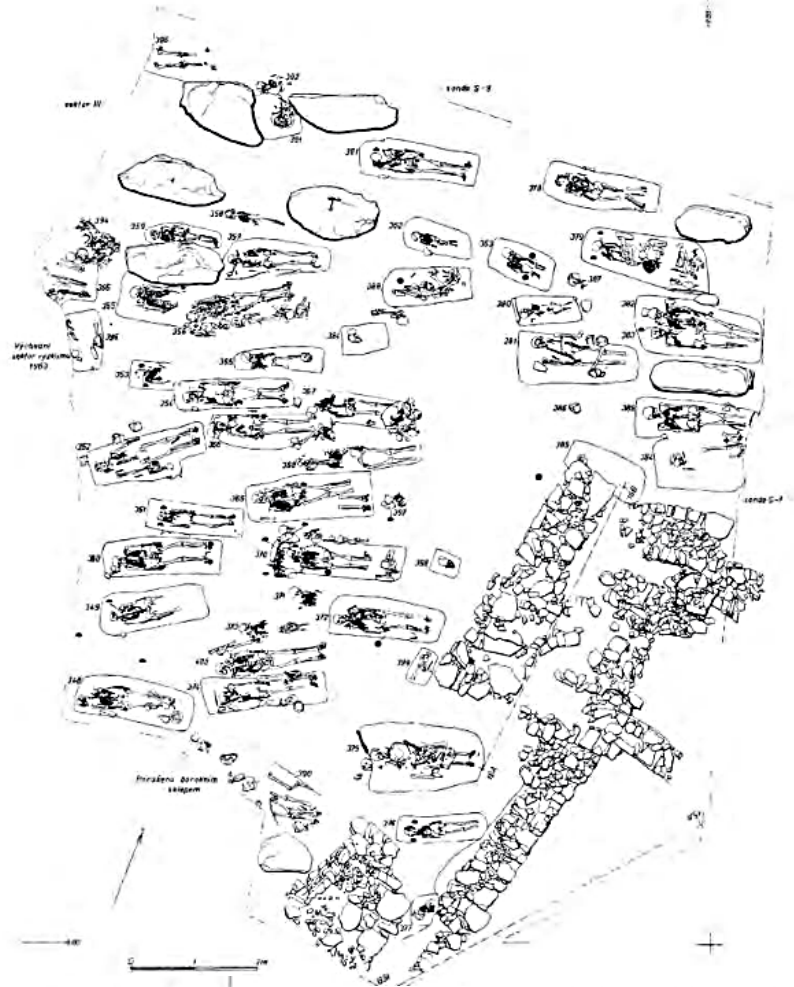
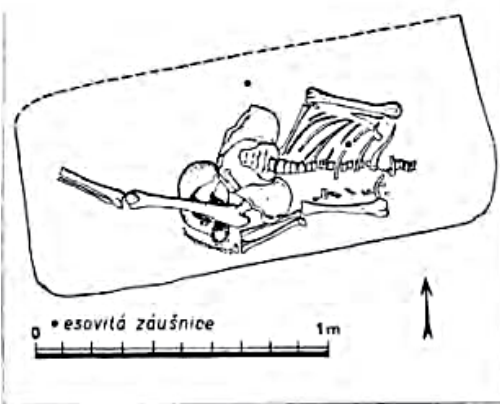
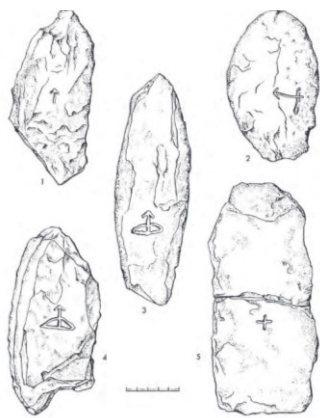

A

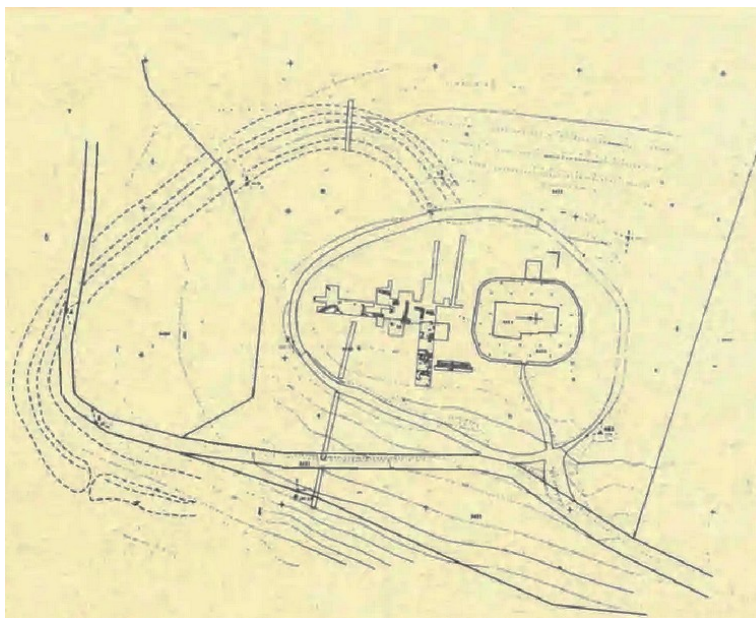
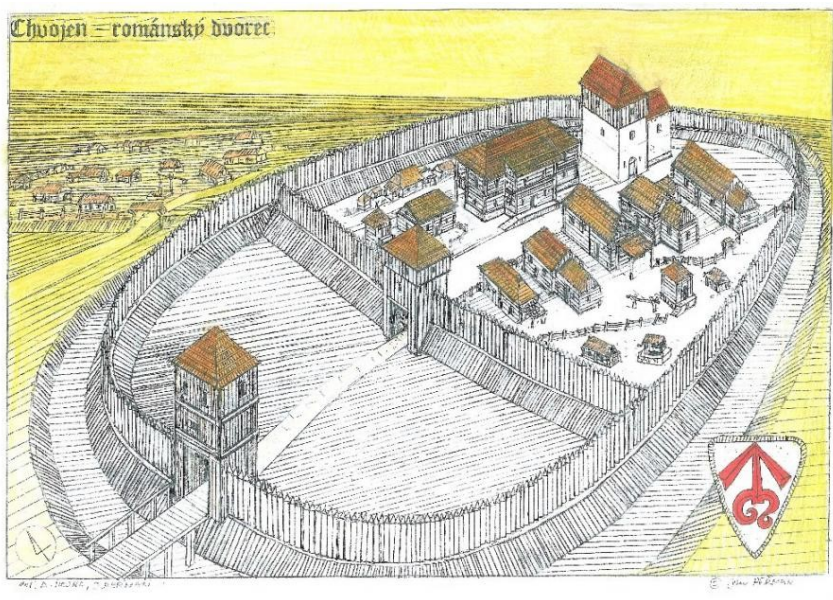

náhrobky

pohřebiště: 12. st.; * před založením kostela

- **Chvojen (Benešov)** – výzkum: Antonín Hejna
 - opevněný dvorec s tribunovým kostelem ze 13. stol.
 - stavba na kamenné podezdívce:

- **Velebudice** – výzkum: Jan Klápště
 - ohrazený areál z 12(13. stol. bez zástavby